

Kovács Sándor Iván

SZENVEDÉLYEK ÉS SZERELMEK

Vonások Szenczi Molnár Albert arcképéhez*

Szenczi Molnár Albert személyisége és személyesége olykor teljes nyíltsággal mutatkozik műveiben, olykor rejtve marad, de többnyire felfejthető. A *Napló* és a *Dictionaryum* a legdúsabb terep a vizsgálódáshoz, és levelei, előszavai, ajánlásai sem fukarkodnak adalékokkal.

Legfőbb szenvedélye a tanulás, a kutatás, a telmítő munka volt. Amikor 1974-ben a 400. születési évfordulóra a Kortárs emlékszámához egy Szenczi Molnár- és egy Bethlen Gábor-portrét rendeltem Berki Violától (ezeket meg is vásároltam tőle), a munkája fölött virrasztó fiatal költő-tudós képét tettem elém: Altdorfban „sűrű sötét az éj”, csak a zsolnártfordításába temetkező Molnár töpreng égő gyertyája mellett, még nappali ruháját sem vette le. Imre Mihály szótár tanulmányának példái éppen ide váganak: „Lehetetlen nem érezni a munkában töltött éjjeli virrasztások emlékét e címszócsoportokon, hiszen több művéről is úgy emlékezik meg, hogy *éjjeli virrasztásainak gyümölcse*. Lucubratio: *éjjeli gyertyavilágnál való munkálkodás*. Lucubrationes: *éjjeli vigyázással* íratott [a szótár első kiadásában a folytatás: a *könyvek* is ott van]. Lucubrationes: *éjjeli szerzett kis dolgocska, vigyázásocska*. Lucubrationes: *éjjeli munkához való*. Lucubro: *valamit gyertyavilágnál mívelek, tanulok, könyvet írok*. [...] Elucubro: *Éjjeli munkámmal megszerzem, gyertyavilágnál vigyázván mívelem*. Elucubratius: *Éjjeli munkával megkésztetett*.”

A harmincéves fiatalembert Berki festőnő Hinrich Ulrich egykorú előképe nyomán ábrázolta ünneplő ruhában. Ez a nürnbergi rézmetszet 1604-ben erőteljes kicsattanó, markáns arcú, határozott tekintetű fiatal férfit mutat; húsos, izmos testformát sejtet. Szervedélyeknek, csalódásoknak semmi nyoma az arcon - annál több jelét zárja magába elfojtott érzéseknek a *Napló*.

1598 augusztusában Molnárt hitelezők sanyargatják, és valami „rút bibircsókos kiütés” is megtámadja „a talpától kezdve egészen a feje búbjáig”. Molnár bibliai helyet keres a csapás értelmezéséhez (Jeremiás, Jób), életében először hashajtóval próbálkozik, és persze eret vágat. Aztán december közepén meghallgat egy prédikációt az „Istennek tetsző és nem tetsző fogadalomról”, és egy másikat „a bor

különböző fajtáiról, értékükről és erejükéről”. A prédikáló Henricus Smetius, a híres prozodista és orvos „egy példát is előhozott a Timóteushoz írt első levélből, az 5. fejezet 23. verséből, mely így hangzik: »Ne légy tovább vízivó, hanem élj egy kevés borral, gyomrodra és gyakori gyengélkedésedre való tekintetből.«” Ennek előrebocsátása után több mint meglepő, hogy a gyomorra és gyengélkedésre gyógyírként hasznos bor ivását Szenczi Molnár Albert fogadalommal tiltja meg önmagának! Így áll ez az 1598. december 14-i naplóbejegyzésben: „visszatertem a tanulóházba, és fogadalmat tettem a legjobb és leghatalmasabb Istennek, hogy egészen március 13-ig, tavaszi napéjgyenlőség napjáig nem fogok bort inni. Ó, édes Jézusom, te ismered egyedül fogadalmam célját, töltsd belém szent lelke-det, amely vezet engem, hogy örvendezve válthassam be neked fogadalmam.”

Ezt a háromhónapos bornemissza-fogadalmat penitenciaként mérhette magára Molnár Albert, és semmi másért, minthogy vétkezhetett a borivásban, és adós lett a bor árával. Naplóbejegyzése december 13-án is borár-tartozását emlegeti, az újesztendő első napján pedig a „vidáman és bor nélkül” történt ebédelés. A borböjt március 14-én sérelem nélkül véget ért: „így váltottam be fogadalmamat [...] Nem ittam bort egy negyed éven át, és mégis (hála legyen az élő Istennek!) boldogan és egészségesen éltem”. - De csak március 23-ig, mert akkor a szapora szavú siefersheimi lelkész vendégeként megint a pohár fenekére nézett: „Kilenc órákor kissé ittasan mentem vissza Wollsteinbe.” A bűnbeesésre most böjt következett: „Május 27-én, vasárnap, Pünkösöd napján elkezdtem böjtölni.”

Nem volt elég a borbéli eltévnyedés (amit szótárai meglepően bő bor- és szőlő-szókinccsével színesen dokumentálhatnánk), 1599 nyarán első szerelmi és házassági kudarcra tette még súlyosabbá ezt a heidelbergi esztendőt. „Június 11. hétfő. Tanácsot kértem Bartholomeus Keckermanntól változtatásra szoruló helyzetemről és házasságomról. Ő egy üvegesmester leányát ajánlotta nekem, mikor estefelé Corolus Heusiusszal sétáltam, a piacra átmenve megpillantottam az üvegesműhelyben: ritka szépsége csodálatos módon megindított és felkavart.” A

* A Molnár redivivus című filológiai esszé egy fejezete

szerelem első látásra három nap elteltével már kész házassági szándék: "Június 14. csütörtök. Kora reggel egy cédulát írtam Keckermannnak és Alexander Becker lelkésznek, amelyben megkértem őket, hogy beszéljenek az üvegesmester feleségével, a lányárról, akit el akarok venni feleségül." Keckermann, a héber nyelv professzora és Becker lelkész nem bizonyult jó házasságszerzőnek, s kudarcukat még be sem merték vallani csalódott barátjuknak. Molnár szombat, 16-án „gyászos és keserves” álmodást látott, s veritékében úszva riadt fel kétségeiből.

A történetet kétszer is elmondtam már, s úgy értelmeztem a XXIX. zoltár fordítását, hogy annak mélyen rejlő személyessége a *Napló* életrajzi-filológiai tényeivel hitelesíthető. Szenczi Molnár ugyanis szerelmi csalódását, megszégyenülése élményét „fordította bele” a XXIX. zoltárba:

Az Úr szava úgy megzendül,
Hogy az szarvas idéltent szül...

1599. június 14-én, a leánykérés napján Molnár ezt a zoltárt olvasta latinul. Amikor harmadik szakaszához ért - „Vox Maiestatis intonuit”: a Felséges Isten szava megdördült -, csakugyan valóságos ézengés támadt, s ő ezt rossz jelnek vélte. A mennydörgésben vajdó, idéltent borjat szülő szarvas hasonlata az átélő hitelesség miatt művészi telitalálat, így kerül bele a fordításba az egykori megszégyenülés fájdalmas emléke. (Vö. a VII. zoltárral: „Kiből idéltent fiat szül, / Mert szándéka megszégyenül. ”) Utaltam a lázálmas éjjeli felriadás orvoslására, a XCI. zoltár elénekelésére is: „Nem léssen félelmed néked éjjeli irtózástól.” De amit a Dézsi-életrajz homályban hagyott, azt nem húztam meg erősebb kontúrokkal én sem. A hivatalos életrajzíró protestáns szemérme a borívást még megbocsátja, de a leánykérési kudarc igazi következményeiről már hallgat: „Volt olyan hét, amikor egy nap sem volt eszméleténél.” Valójában az történt, hogy a szombat éjszakára még irtózatossabb vasárnap-éj következett: június 17-én hatan virrasztottak Molnár ágya mellett, s közülük - lázas képzelődése szerint - az egyik az ördögök fejedelme volt. „Az ezt követő napokban megkötözve őriztek” - tudósít a *Napló* - , öt nap múlva, 22-én pedig átvitték „a fejedelmi ispotályba, ahol bezárva és lebéklyözva majdnem hét napig feküdt, ez közben eszméletét és emlékezőképességét teljesen elvesztette.” A megkötözött és lebéklyózott Molnárnak ezt az „örülési jelenetét” csak úgy lehetett kommentálni 1897-ben: „Volt olyan hét, amikor egy nap sem volt eszméleténél.” Ezt a „szerelmi bánatból eredő örjögést” - nyolcvan ével később - tud-

tommal csak Szörényi László említette: Molnárt „az egy hetes bilincskúra” gyógyította ki súlyos bajából „a hercegi kórházban”.

A második kudarc már elviselhetőbb lehetett: „1602. A Majna melletti Frankfurtban szomorú és fáradságos volt ez az évkezdés számomra Johannes Saurius nyomdájában. Megkértem tőle rokonának, Margarétának a kezét, aki Martin Löhler könyvnyomtató leánya: hiába. Jó Isten, mennyi kellemetlenséget nyeltem én itt le.”

A *Napló*-ból ismert harmadik esetben már a kudarcig sem jutott el. Amikor 1602-ben az ambergi „Johannes Fridericus Gernandus úr fiának házitanítója lett”, október 4-én egy lakodalomban házigazdájának feleségével beszélgetett „a kívánt házasságról és Tossana Juliannáról.” Ez a Julianna Daniel Toussaint heidelbergi teológiai professzor leánya volt, és azt sem tudjuk, Molnár Albert álmodott-e róla tisztességes szándékkal vagy Gernandné hozta előtte szóba mint lehetséges feleségjelöltet. Mindesetre ez volt az a környezet, amelyben kilenc év múltán végül is sor került a megözvegyült professzorlány és professzorfeleség, Vietorné Ferinari Kunigunda és Szenczi Molnár Albert kézfogójára. Az üvegárus leányát - úgy látszik - szerette, a nyomdászrokon Margaréta talán tetszett neki, az első professzorlányötlet már csak átgondolt spekulációnak látszik, a Kunigundával kötött házasság mozgatója pedig lehetett mind a kölcsönös, józan érdek, mind a szerelem.

Találgatásoknál fontosabb tény, hogy Bornemiszsa Péter *Ördögi kísértetei* óta (nem számítva egyházlátogatási és városi jegyzőkönyvek bővérű adatait) szinte Szenczi Molnár az egyetlen, aki szerelem és házasság efféle élményeiről, kísérleteiről és kudarcairól szólni mer protestáns íróársai közül. Igazi nyíltsággal persze ő sem, legfeljebb zoltárfordításba fojtva, *Napló*jegyzetbe rejtve. A papköltő majd csak mint XVIII. század végi „abbé” beszélhet, rendszerint pásztorversek jelmezében, női szépségről, szerelemről; protestánsnak ez akkor is tiltott tárgy. A maga férfiúi indulataival is megharcoló Bornemiszsa magatartása marad a modell: prédikációiban a legszörnyűbb kísértés, a nemi nyomorúság, az eltévelyedés is kibeszélhető mint az ördög felbujító tette (így van ez még Pázmánynál is), versben legfeljebb a családszeretet érzése kaphat hangot.

A kimondhatatlant annál inkább kibeszéli a világi költészet, a szerelemének, a széphistória. A testiség nyilvánossága protestáns szemérmű versszerzőknek tabu; csak tudományos műveikben kaphat egzakt, definitív nyelvi formát. Szenczi Molnár szótárkönyveiből, Apáczai enciklopédiájából össze is rakható egyfajta anatómia erotizmus példatára,

amiben „a személyes” legfeljebb a képzelgés. Imre Mihály szótárpéldáit és kommentárját idézem: „A szerelem istenasszonya jobbára vonzó tulajdonságokat mutat: *Venus* - szerelem istenasszonya, item [ismét] szépség, ékesség, díszesség, item buja szerelem, szerelemnek tüzes lángja, tisztátalanság. [...] Szenczi Molnár esetenként - antik inspirációra - a szabadszájúságtól sem riad vissza. *Eugium* - az asszonyi állat szemérmes testének kapuhártyája, mely az *Venus* első ostromán ronttatik el. *Crisso*-fardat az *Venus* dolgában mozgatod. *Martial*. Nyilván a pajzán római epigrammatista bátorította a címszó fölvételére. *Succuba* - férfi alá heveredő kurva, parázna asszony. [...] *Trit*- az alól elbocsátandó szellőnek roppanása, egyszóval fing. Fesztelen bőséggel jelennek meg a nemiségre vonatkozó szavak is, némelyikük biológiai aprólékossággal. *Phimosus* - az férfiúi tagnak nyavalyája, midőn az bőre úgy megszorul, hogy az makkról le nem foszthat avagy viszontag reá nem borulhat. Hasonló részletességgel szól a női testtájáról is, sokszor irodalmi ösztönzésre.”

Vajon amit ma szabadszájúságnak érzünk, annak tekintette-e a régiség? Heltai Gáspár Bonfini-fordításában elmondja a Bánk bán-történetet, s amikor Bánk „játszadozni akarna a feleségével”, Melinda „sírn kezde és monda neki: - Ne nyúlj hozzám. Minem feleségedhöz nyúlsz, hanem egy *büdes kurvához*.” A XVI. századi olvasó ezt egyzakt önminősítésnek és nem trágárságnak tekintette. Szenczi Molnár sem lépte át az illemt. Ha ezt tette volna, idézett címszavai aligha láthatnak nyomdafestéket. Mi lettünk prűdebbek, és a nyelvi érzékelés változott. A régi szövegek mostani olvasásukkor egyszerre két regiszterben szólalnak meg: jelentik régi természetes és hétköznapi mivoltukat, a mai szóhasználatól azonban túldimenzionált, másképp minősíthető színezetet kapnak. Szexualitás és szerelem, női és férfilét titkos dolgairól - legyen az gerjedelem, nemi szerv, koitusz, fogamzásgátlás, felgerjesztés, homoszexualitás, pedofília, menstruáció - Szenczi Molnár mindent tudni látszik: „*Venerous* - *Venus* dolgára való, nőzésre való. *Tentigo* - bujáságra való tisztátalan kívánság, szilaj gerjedezés. *Verenda* - szemérmestest. *Veretrum* - monya vagy pöcsi valakinek. *Vinilia* - férfiúi szemérmestest. *Interfeminiium* - asszonyember szemérmes teste. *Vulva* - méh, méhe az asszonyállatnak. Item asszony pecsi. *Coitus* - nőzés, férfiúságnak és nősténnek szaporodásért való öszvemenése. *Atocion* - tiltott orvosság, mely az asszonyokat magtalanokká teszi. *Amatorium* - szerelemre gerjesztő ital. *Anacampseros* - meghidegült szerelemfölgörjesztő-fű. *Bagoas* - egy meherélt ifjú, melyet

az Nagy Sándor rútol szeretött. [Szerette Bersana damaszkuszi özvegyasszonyt is!] *Paedico* - szép gyermeket fajtalanul szerető. *Bubino* - asszonyi állat holnapbeli vérével megmocskolom. *Mena* - asszonyi állat tisztulásának istenasszonya volt. *Menses* - asszonyi állat holnapos nyavalyája. *Menstrua* - asszonyihó. *Menstrualis* - asszonyihavas, nyavalyai.” (Vesd össze az utóbbiakat Apáczai Csere János hasonló tárgyilagosságával: „a nőstény állatokból bizonyos idők forgásakor kifolyó, bővelkedő vér”, „asszonyi hó”, „havi vérfolyás”).

Amenses biológiai misztériumát először alighanem Ecsedi Báthory István emelte magyar irodalmi szövege: „élek úgy, mint büntől megsenyvedett dög: asszonyállat havi kórságos ingéhez hasonló igazságos férfi”; „olyan igazságom, mint a havi kórságos asszonynak rút ruhája” - olvassuk a bibliai hely nyomán (Mózes 3 12) meddő házassága miatt különös büntudattal teli *Meditáció*-ban. Rimay János az ő hasonlatának merészségét követi versében: „Bolygó rühes juhkint [juhként] nagy pusztára szorult, / Mint havi vérruha, igazságom oly rút” (*Oh, ki későn futok lelkeim orvosához*). Szenczi Molnár *Dictionaryum Latino-Ungaricum*-ának II. Rudolfhoz, a második ajánlólevéllel pedig Ecsedi Báthory Istvánhoz címzett, manierista bizarrságokkal teli ajánlásában még különösebb (Imre Mihály szerint Calepinust követő) menstruáció-értelmezésre lelünk: Juno „férfi nélkül szült fiút; Flóra mutatott neki egy virágot az ólenosi [achai] mezőkön, amelynek érintésétől férfi nélkül is tüstént teherbe esett.” Így született Mars hadisten, aki éppoly szörnyűséges, mint a Plinius állításával jellemzett „asszonyi vérzés”, amelytől eltompul a fegyver, megsavanyodik a must, kiég a gabona, megrozsdásodik a bronz, megvész az eb, elhull a virág. A marcona hadistent világra hozó Juno segítőtjét, az „ólenosi virág”-ot Molnár így magyarázza: „annak gondolom, amit a nők a maguk virágjának szoktak mondani”. A virág tehát a menstruáció (Plinius „az ilyenfajta virágzáról így ír” - teszi hozzá mindjárt). Miért ne lehetne az, hiszen Balassi magát az interfeminiium-ot nevezi így: „Az adá virágát akkor én kezemben „(*Kit egy bokrétaul szerzett*)?! Ma már orvosi-jogi szakkifejezés a *defloráció*: a 'virágtalanítás', a 'szüzességtől való megfosztás', a 'megszeplősítés, megbecstelenítés'. Szenczi Molnár idejében „az asszonyi állat szemérmes testének kapuhártyája” *Venus*nak „első ostromán” éppúgy vérzéssel ronttatott el, mint ahogy vérfolyással jelentkezett a *menses*. *Defloro*: „virágátul megfosztom” - mondja a szótár; virág: 'a nők virágja', 'asszonyi vérzése', 'ilyenfajta virágzása' - fejtegeti az ajánlás.

Minden világos, csak az nem egészen, honnan tudta, hogyan is merészelte kimondani mindezt a tudós protestáns fiatalember, aki talán egyetlen nő szerelmét sem tapasztalta meg Ferinari Kunigundával kötött házassága előtt? A merészség magyarázatául a szakszerűsége törekvés, a tudományba vetett hit és a tiszta szándék Isten előtti megvallása szolgálhat.

Szenczi Molnár és Apáczai Csere külföldi nősülése afféle különös házasság, csendes szenzáció lehetett a XVII. századi Magyarországon és Erdélyben. Kunigunda és Aletta nem kis bátorságára volt szükség elindulniuk a kényelmes-komfortos, polgárosult Nyugat-Európából a török-tatár körülölelte Felföld és Erdély - s mindőjük közös sírhelye, a házsongárdi temető felé. Ahhoz sem kevés virtus kellett, hogy Albert és János szerelmet és bizodalmat ébresszen a német özvegyben és a holland hajadonban. És ezek a professzorszabású, nem papnak való, nagy tehetségű, tudományra és tekintélyre szert tett férfiak véghezvitték szándékukat. Személyiségük és személyességük ezért is tér el a szokványtól.

Higgyük, hogy asszonyaik is méltók voltak hozzájuk. Ahogy a költő, Áprily Lajos képzelte-hitte:

A tavasz jött a parttalan időben,
s megállt a házsongárdi temetőben.

Én tört kövön és porladó keresztben
Aletta van der Maet nevét kerestem.

Tudtam, hogy itt ringatja rég az álom,
S tudtam, elmúlt nevét már nem találom.

De a vasárnap délutáni csendben
nagyot dalolt a név zenéje bennem.

S míg dalolt, a századokba néztem,
s a holt professzor szellemét idéztem,

akinek egyszer meleg lett a vére
Aletta van der Maet meleg nevére.

(Tavasz a házsongárdi temetőben)

Gera Katalin • Rózsa